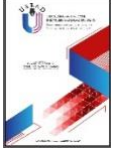

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi - International
Journal of Social Sciences Academy, Yıl 2, Year 2, Sayı 3, Issue 3,
Haziran 2020, June 2020.
e issn: 2687-2641

KONSTANTİNAPOL'ÜN FETHİ VE VEBA CONQUEST OF CONSTANTINAPOLE AND BLACK DEATH

Ece YÜKSEL

Okutman, Siyaset Bilimi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kıbrıs Amerikan
Üniversitesi, Lefkoşa/KKTC.

Lecturer, Political Sciences, Department of Political Science and Public
Administration Nicosia/Turkish Republic of North Cyprus.

yukselece@gmail.com

ORCID ID: 000-0002-2093-9256

Makale bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Mart / 13 March

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Haziran / 23 June

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / 25 June

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Yüksel, E. (2020).

Konstantinapol'ün Fethi ve Veba. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi
Dergisi* 2(3), 441-459.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism
detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Veba, Yersinia pestis adlı bakterinin sebep olduğu bulaşıcı bir hastalık olup Ortaçağ'da bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, tarih boyunca farklı devletler tarafından kuşatılmasına rağmen, 1453'e kadar Bizans'ın başkenti olarak kalmıştır. İstanbul'un Türkler tarafından fethi Türk tarihi kadar dünya tarihini değiştiren büyük bir askeri başarıdır. Konstantiniyye halkı, başta temiz su olmak üzere yiyecek sıkıntısı sebebiyle pek çok salgın hastalık ile karşı karşıya kalmıştır. Psikolojik olarak zaten yıpranmış olan şehir halkının en büyük düşmanlarından biri vebadır. Bu makalede Konstantinapol'un Osmanlı ordusu tarafından kuşatılması sürecinde, şehirde yaşanan veba salgını incelenmiştir. Bu çalışmada, dönemin birincil kaynakları olan Bizanslı tarihçilerinin eserleri referans alınarak fetih süreci ve veba salgını değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Mehmet, Konstantinopolis, Veba, Fetih, Bizanslı Tarihçiler

Abstract: Plague is an infectious disease caused by bacteria called Yersinia pestis, and it has influenced the whole world in the middle ages. Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, remained the capital of Byzantine until 1453, although it was surrounded by different states throughout history. The surrender of Istanbul by the Turks is a great military success that changes the world history as much as Turkish history. The people of Konstantiniyye faced many epidemic diseases due to food shortage, especially clean water. One of the biggest enemies of the city people, who are already psychologically damaged, is the plague. In this article, the plague epidemic in the city during the siege of Constantinople by the Ottoman army was examined. In this study, the surrender process and plague epidemic are evaluated by taking the works of Byzantine historians as the primary sources of the period.

Keywords: II. Mehmet, Constantinopol, Plague, Conquest, Byzantine Historians

GİRİŞ

Tıpkı günümüzde olduğu gibi insanoğlu için salgın hastalıklar tarih boyunca korku veren hadiselerdir. Her biri farklı farklı özelliklere sahip olan bu hastalıkların çoğu günümüzde nadiren ölümlere sebebiyet vermekle beraber, 19. yüzyılın öncesinde kitlesel ölümlere sebep oldukları bilinmektedir. Kolera, çiçek, frengi, veba, cüzzam gibi sıralayacağımız bu hastalıklar içinde bir tanesi vardır ki, Ortaçağ'da yarattığı salgın ile ölümün diğer adı haline gelmiştir. Black Death yani Kara Ölüm, 14. yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavurduktan sonra Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e de ulaşmıştır.

Konstantinapolis tarihinde pek çok defa salgın hastalıklar ile mücadele etmek zorunda kalmış ve pek çok kayıp yaşamış bir kenttir. Gerek imparatorluklar başkenti olması, jeopolitik konumu ve canlı bir ticaret merkezi olması sebebiyle, veba, çiçek, kolera ve İspanyol gribi gibi salgınları defalarca deneyimleyen kentte görülen ilk salgın, Bizans Çağında yaşanmıştır. Vebanın görülme sıklığının azalmaya başladığı dönem ise, Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanından (1839) sonraya denk gelmektedir (Yıldırım, 2010: 111).

İstanbul için hal böyleyken, veba salgınlarının kronolojik olarak iki safhaya ayrılarak incelendiğini görmekteyiz. İlk salgın İmparator Jüstinyen zamanında VI. yüzyılda görülmüştür. 2. salgın, 1347-1352 arasında görülen ve Kara Ölüm (Black Death) adıyla bilinen evredir. 3. ve son periyod "*Bombay Vebası*" olarak bilinmektedir. Bombay vebası, Uzakdoğu'da 19. yüzyılda görülen ilk vakanın ardından hastalığın tüm dünyaya yayıldığı bilinmektedir. Fakat bu üçüncü salgının etkileri Osmanlı coğrafyasına ulaşmamıştır (Saribaş, 2019: 1856).

Bu çalışmada vebanın, fetih 1453 özelinde incelenmesi hedeflenmektedir. Çünkü bugüne kadar yapılan çalışmalarda, fethin askeri başarısı ve Fatih Sultan Mehmet hakkında farklı çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Osmanlı ordusu şehri kuşattığı sırada halkın yaşadığı içme suyu sıkıntısı ve yiyecek kıtlığı gibi sebepler yanında limanda uzun süre bekleyen gemilerin de şehre veba taşıdığı tahmin edilmektedir. Çalışılan bu dönem kaynak itibarıyla ağırlıklı olarak Bizans tarihçilerinin eserlerine dayandığı için biz de çalışmamızda, özellikle Bizans imparatorluğuna yakın isimler ve fetih sürecine şahitlik eden Dukas, Kritououlos, Frantchez, Barboro gibi isimlerin kendilerinin kaleme aldığı eserlerden faydalanmayı uygun gördük. Bu çalışmayı faydalı kılmak için ise, öncelikle vebanın tanımı yapılarak hastalığın görüldüğü coğrafyalardan bahsedildikten sonra Bizans İmparatorluğunun başkenti Konstantinopolis'in Osmanlı idaresine geçtiği zaman ve sonrasında etkisi görülmeye devam eden veba incelenerek elde edilen sonuçların aktarılacaktır.

1. Veba Nedir ve Tarihçesi

Arapça kökenli bir sözcük olan veba (taûn), hasta farelerden insana bulaşan öldürücü bir hastalıktır (<https://sozluk.gov.tr>). Avrupa'yı kasıp kavuran vebaya ilk olarak Moğol topraklarında rastlanan bir bakterinin sebep olduğu bilinmektedir. "Yersina Pestis"

adlı bu bakterinin soğuğa oldukça dirençli olduğu tespit edilmiştir (Nikiforuk, 2007: 70).

Bu bakteri türünün, hastalığa sebep olacak özelliğini kaybetmeden, 10 yıl süreyle etkili olabildiği kanıtlanmıştır. Tarla farelerinde nezleye sebep olan bakterinin, sonraki dönemlerde dağ sıçanlarına ve sincaplarda ölüme sebep olduğu görülmüştür. Öte yandan, bakteri kuru balgamda 3 ay, kuru pire dışkısında 5 hafta yaşamaktadır (Akbaba, 1999: 98).

İnsan ve hayvanlarda enfeksiyona sebep olan vebayı hazırlayan şartlar nelerdir? Sağlıksız koşullar, gemi seyahatleri, kervan ticaretleri, fakirlik, kıtlık ve göç gibi sıraladığımız bu sebepler hastalığın hem sebebi hem tetikleyicisidir. Bu koşullardan herhangi birisi veya hepsi ortadan kaldırılmadığı müddetçe veba yayılmaya devam ettiği görülmüştür (Gökhan, 2007: 19).

Roma İmparatoru Jüstinyen döneminde görüldüğü için, "Jüstinyen Vebası" olarak anılan ilk evrenin 541'de başladığı ve yaklaşık olarak 767'de sona erdiği bilinmektedir. Avrupa'dan, Akdeniz limanlarına, hatta Danimarka ve İrlanda kıyılarına ulaşan veba salgını, Konstantinapolis'e, tahıl yüklü gemilerle ulaşmıştır. Dönemin ünlü tarihçisi Procopius salgın sırasında, her gün on binlerce kişinin hayatını kaybettiğini eserinde aktarmıştır. Ancak bu rakam farklı kaynaklardan teyit edilemediği için tartışmalı bir durumdadır (Yıldırım, 2010: 112).

Rakamlar hakkında yapılan tartışmalar bir kenara dursun, Jüstinyen Vebası'ndan hayatını kaybedenleri defnetmekte zorlanan halkın çaresizlikten cenazelerine denize bıraktığı da rivayetler arasındadır. Dönemin kaynakları sınırlı olduğu için maalesef rakamlar hakkında bugün hala net bir bilgiye sahip olamadığımız bir gerçektir. Günümüz tarihçileri, bu salgında her gün 5000 kişinin hayatını kaybettiğini ve bu sayının nüfusun %40'ına tekabül ettiğini ifade etmektedir. 3 yüzyıl boyunca etkisini gösteren Jüstinyen Vebası'nın, 6-8. yüzyıl arasında, tüm dünyada yaklaşık 100.000 kişinin hayatını kaybetmesine neden olduğu düşünülmektedir. Ünlü seyyah Evliya Çelebi; Konstantinopolis'e dışarıdan gelen ve veba taşıyıcısı olduğu düşünülen gemi ve insanların Yedikule'de karantinaya alındığını 7 gün sonra hastalık taşımayanların şehre girebildiklerinden bahsetmektedir (Yıldırım, 2010: 113).

2. evre olan Kara Ölüm, 1330 ile 1347 arasında yaşanmıştır. Uzmanların Kara Ölüm'ün sebeplerini iklimde meydana gelen ani

değişiklikler, kemirgen familyasının yok olması olarak sıraladığı görülmektedir. Ancak hayatta kalmayı başaran kemirgenler üzerlerindeki pireler yoluyla vebayı yaymaya devam etmiştir. Bu istenmeyen misafirlerin Moğol kervancılar ile birlikte Asya ve Avrupa'ya geldikleri, Çin, Ermenistan ve Hindistan'a ulaştıkları tespit edilmiştir. Böylece farklı coğrafyalarda pek çok insan eş zamanlı olarak hayatını kaybetmiştir (Nikifouruk, 2010: 71).

Kara Ölüm ile ilk tanışan meslek grubu Kırım Tatarları ile ticaret yaptığı bilinen Cenevizli tüccarlardır. Vebaya yakalanmayan tüccarların bir kısmı ise yine bir şekilde vebanın Messina ve Ceneviz kıyılarına taşınmasına aracılık etmişlerdir. Vebanın Ortaçağ boyunca girmediği ev yok gibidir. Bakteriyi taşıyan pireler, farelerin üzerinde, girdikleri evdeki aileyi hasta etmiştir. Vebalı farelerin karanlık ve nemli yerler olan gemilerle farklı noktalarda pek çok insana hastalığı bulaştırdığı anlaşılmaktadır. Ortaçağ'da Avrupalıların ölümüne yol açan 2 tip veba tespit edilmiştir. Bunlardan ilki "*hıyarcıklı (bubonik)*", ikincisi de akciğer vebasıdır (Nikifouruk, 2010: 71).

Bubonik türde, veba bakterisi insan vücuduna, deri, gözler, ağız, sindirim sistemi, solunum, kan veya lenf yolu ile girmektedir. Önce küçük kesecik veya torbacıklar, iltihaplı kabarcıklar veya sivilceler şeklinde belirti veren hastalık dirençli bir bünye ile karşılaşmış ise, hafif seyrettiği görülmüştür. Baş ağrısı, eklem ağrıları, hafif ateş görülen belirtilerdir. Veba pirenin ısırması ile bulaşmış ise lenf bezlerinde şişme görülmektedir. Bunlar başlangıç evresinde yaşanan gelişmelerdir. Bu aşamada hasta kişi diğer insanlara hastalığı bulaştırmaktadır. Eğer veba tedavi edilmez ise çoklu organ yetmezliği neticesinde ölümlere sebep olur (Akbaba,1998: 101).

Resim 1. Vebalı Hasta Eleanor Crook'un Yaptığı Heykel Çalışması

Akciğer vebasının, özellikle çok soğuk havalarda, vebalı hastaların tükürük veya öksürüğünden bulaştığı tespit edilmiştir. Son derece ölümcül olan akciğer vebası hastayı 24 saat içinde öldürürdü (Nikifouruk, 2010: 72).

Akciğer veba salgınları sırasında, Avrupa'ya seyahat son derece riskliydi. Bu dönemde inanları telkin etmek ve moral vermek amacıyla, Avrupa'da birçok kilisede Pazar ayinlerinde vahiy kitabının "Dördüncü Atlı" adlı kısmının defalarca okunduğu aktarılmaktadır.

Mahşerin Dört Atlısı Nedir? Neyi simgelemektedir? Kıyametin habercisi olan ve 7. Mührün açılmasından sonra yaşanacak hadiseleri anlatan İncil'in Vahiy kitabında (Yeni Ahit – Acokaplips olarak da bilinmektedir) bahsedilen simgelerdir. Birinci At; Hz. İsa'yı, İkinci At; Kızıl at savaşın habercisidir. Üçüncü at; siyah olandır ve kıtlığın habercisidir. Sonuncusu soluk attır ve en korkunç olanı da odur. Çünkü salgın hastalıkların kitlesel ölümler ile kıyamet alameti olduğuna inanılmaktadır. Bu at diğer üçünün özelliklerini bünyesinde toplamıştır (<https://10layn.com/mahserin-dort-atlisi/>).

Resim 2. Mahşerin Dört Atlısı, Albrecht Dürer

Ortaçağ'da veba salgından en çok etkilenen merkezlerden birisi olan Paris'te belediyenin, dışarıdan gelmek isteyen ziyaretçilere bir uyarı olsun diye çan kulelerine siyah bayraklar astığı rivayet edilmektedir. Ayrıca sokakta yaşayan dilenci evsizlerin, portakal kabukları, adaçayı ve kâfur yakarak vebadan korunmaya çalıştığı anlatılmaktadır (Nikoforuk, 2010: 72).

Vebadan çeşitli malzemeler ile korunmaya çalışan sadece evsizler ve dilenciler değildir. Veba doktorlarının da kendilerini korumak için birtakım tedbirler aldığı bilinmektedir. Doktorlar vebalı hastayı muayeneden önce gömlek giyip, eldiven ve maske takardı. Maskelerin içinde tarçın ve bitkilerle ıslatılmış burun torbaları bulunurdu (Genç, 2011: 130).

Resim 3. Dr. Beak

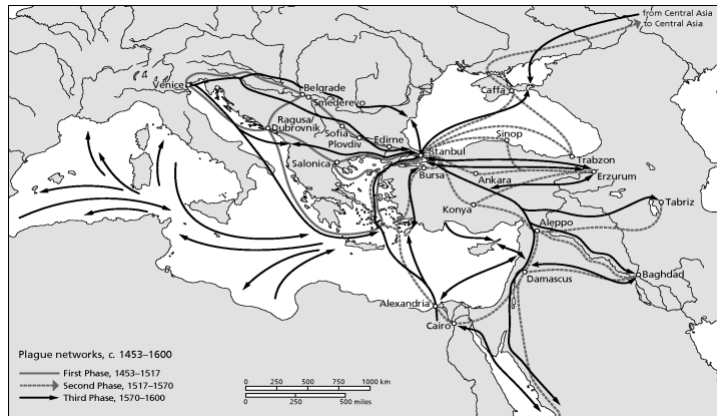
Paul Furst'un bu gravüründe tasvir edilen veba doktoru Bay Beak'tir. Gravür 1656 tarihinde çizilmiştir.

1.2 Fetih Öncesi Konstantinapolis'te Yaşanan Veba Salgınlarına Bakış

Ortaçağ'da Avrupa'da kitlesel ölümlere neden olan Kara Ölüm'ün liman kenti olan yorgun Bizans İmparatorluğu'nun başkentine ulaşması zor olmadı. Kırım'ın Kefe limanından şehre buğday-arpa taşıyan Ceneviz gemileri kısa sürede şehrin çehresini soldurmuştur.

Bu salgın başkentte 2 ay sürmüştür. Ölülerin sayısı dirileri çoktan geçmiştir. İmparator VI. Ioannes Kantakuzenos yaşadığı bu korkunç tablo karşısında vebanın gücünü anlatmak için söylenecek sözünün kalmadığını söylemesi, hastalık karşısında imparatorun bile ne kadar çaresiz kaldığının göstergesidir (Varlık, 2015: 148). Şehir nüfusunun 9/8'lik kısmının bu salgında hayatını kaybettiği hatta bunlardan birisinin imparator Kantakuzenos en küçük oğlu Andronikos vebadan ölmüştür (Norwich, 2013: 268). Kara Ölüm hakkında yapılan istatistiksel çalışmalar bize hastalığın 1347 yılından itibaren yaklaşık 7,5 yılda bir tekrarlayan dalgalar halinde Konstantinapolis'e geri geldiğini göstermiştir. Bunun üzerine dönemin yerel yöneticileri Dubrovnik, Venedik ve Akdeniz liman şehirlerinde uygulanan karantina tedbirlerini Konstantinapolis'te uygulamıştır (Varlık, 2015: 149).

Veba ile mücadele ve alınan tedbirlere rağmen İmparator VIII. Ioannes Palaiologos (1425-1448) zamanında yeniden patlak veren veba salgınında bu sefer imparatorun ilk eşi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, İmparator Manuel ile II. Mehmet arasında yaşanan gerilim sırasında, halk savaş istemesine rağmen, İmparator Manuel vebadan kaçarak bir manastırda salgın bitene dek inzivaya çekilmiştir (Norwich, 2013: 323).

Harita 1. Veba Ağı (1453-1600) (Varlık, 2015: 134).

Özet olarak toparlamak gerekirse; 1403 ile 1460 arasında kapsayan 57 yıllık süreç hakkında bilgi veren kaynaklar incelendiğinde bu dönemde 9 ayrı bubonik veba salgını yaşandığı görülmüştür. 1403 yılında Küçük Asya'nın batısında, 1416-1417'de Konstantinapol ve çevresinde, 1420'de Konstantinapol'de, 1431'de Petra-Yunanistan civarında, 1436'da Bulgaristan ve Belgrad'da veba yaşanmıştır. Ayrıca, 1440-1441'de Peloponnesos'ta, 1455'te Batı Trakya ve Konstantinapol'de, 1459 ve 1460 'da Lesbos adası ve Yunanistan'da görülen veba yüzünden pek çok insanın hayatını kaybettiği tespit edilmiştir (Lowry, 2003: 105).

Bu dönemin tanıklarından biri olan, İspanyol seyyah Pedro Tafur, 1438'de ziyaret ettiği Konstantinapol'e ait izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: Gemiler şehre girmeden önce iki ay limanda bekletilmiştir (Varlık, 2015: 149). Fakat bu karantina da yeterli olmamış ve Konstantinapol'de 1438 yılı Ağustos ayında veba yeniden baş göstermiştir. Bizans imparatorunun bu dönemde sarayda kalmadığı ve sürekli ava çıktığı için salgından etkilenmediği bilinmektedir. Halk ve Latin heyeti çok kayıp vermiştir (Norwich, 2013: 335).

1.3 Konstantinapol'ün Düşüşü Arifesinde Kıyamet Senaryoları

İnsanoğlu tarih boyunca, birçok kez tecrübe etmiş olmasına rağmen, yangın, deprem, sel ve salgın hastalık gibi felaketleri tanrının onu cezalandırdığı düşüncesinden kendini alıkoyamamıştır. Bu durum hemen hemen her toplumun ortak öznesidir. Peki, bu kıyamet alametleri olarak yorumlanan rivayetlerden hangisi Konstantinapol ve şehrin düşüşü ile alakalıdır?

Stefanos Yerasimos büyük imparatorlukların yıkılışında insanların işlediği büyük günahların etkisi olabileceğinden bahsetmiştir. Bu konuyla ilgili örnek gösterilen üç önemli başkent vardır. Bunlar; Roma, Babil ve Kostantiniye'dir. Yerasimos, metinlerdeki unsurların İslami metinleri etkilediğini savunmaktadır. İlk hadisler Ebu Davud tarafından kaleme alınmış olmalıdır. Ebu Davud, kıyamet alametleri olarak, Beyti Mukaddes'in onarılması, Medine'nin tahrip edilmesi, Kostantiniye'nin fethi ve Deccal'in ortaya çıkmasını, Kuran'ın ilgili suresindeki ayete göre, Rumlarla yapılacak savaşı büyük alamet olarak yorumlamaktadır. Ebu Davud, Fetih ve Deccal'in 6 ay içinde geleceğini haber vermiştir (Yerasimos, 1993: 207).

İslam geleneğinde ise; fetih ve kıyamet konusunda iki hadis karşımıza çıkmaktadır. Birincisinde, Rumların A'mak ve Dabik bölgelerine varmasına kadar kıyametin kopmayacağı haber verilmektedir. Diğerinde, Medine'den bir ordu çıkacağı ve Rumlarla Müslümanlar arasında yaşanacak olan savaştan bahsedilmektedir. Bu savaştan sonra, Müslüman ordunun üçte biri mağlup olacaktır. Ordunun üçte birini oluşturan birlikler ise Kostantiniye'ye varacaktır. Daha sonra şehre giren bu askerler kılıçlarını zeytin ağacına astıkları sırada şeytan karşılına çıkararak askerlere Mesih'in geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine askerler Kostantiniye'den ayrılarak Şam'a doğru yola çıkmıştır. Tam bu sırada Deccal'in ortaya çıkması ile birlikte kıyamet kopmuştur (Emecen, 2003: 196). İslam peygamberi Hz. Muhammed'in İstanbul'un fethi ile ilgili söylediğine inanılan diğer bir hadis şöyledir:

"Bir tarafı deniz bir tarafı kara olarak anlatılan bir şehirden bahsedilir. Bu şehri duydunuz mu? Evet ya Rasulullah! Beni İshak'tan 70 bin asker o şehre saldırı düzenlemeden kıyamet kopmayacaktır" (Norwich, 2013: 343).

Hz. Muhammed'in bir başka hadisinde geçen ve fetih ile ilgili en çok bilinen hadisi "*Konstantiniyye elbet feth olunacaktır. Onu fetheden kumandan ne güzel kumandan, onu fetih eden asker ne güzel askerdir*" (Balcı, 2014: 860). Fakat fetih öncesinde burada geçen komutanın kim olduğuna dair bir bilginin yer aldığı hiçbir Osmanlı kaynağı bulunmamaktadır. Ancak fetih 1453'ten sonra yazılan kaynaklarda bu hadiste geçen kumandanın Fatih Sultan Mehmet olduğu yazılmıştır. Emecen'e göre; Osmanlılar, İstanbul'u fethinden önce, yazılmış bazı eserlerde, şehirden lanetli olarak bahsedilmesinin ve alınmasının zaruri olarak gösterilmesi tamamen bilinçli eylemlerdir. Hatta ve kıyamet söylentileri de bu kapsamda bilinçli olarak çıkarılmış söylentilerdir. Emecen, aşağıda ismi belirtilen eserleride bu düşüncesine örnek olarak vermiştir: "*Kabusnâme*" ve Yazıcıoğlu kardeşlerin kaleme aldıkları "*Muradnâme*". Bu iki eserde Konstantinapol'un fethinin, kıyamet alametleri ve hadisler çerçevesinde şekillendiği görülmüştür. Bu eserlere göre, 1453'teki fetih öncesinde yapılan kuşatmalarda şehir İslam'daki cihat inancına göre yağmalanmış olsaydı kıyamet yaşanmayacaktı. Fatih'e kadar şehri kuşatan kumandanlar, fethi gerçekleştirilmeden kendi memleketlerine döndükleri için Kostantiniye'de yangın, deprem ve veba gibi salgınlar yaşandığı inancının savunulduğu görülmüştür. Fetih ve kıyametin ilişkilendirildiği

bir başka eser olan Ahmed Bican'ın "*Dürrimeknun*" adlı eserinde, konu şöyle izah edilmiştir: Rivayete göre şehrin daha ilk kurulduğu zaman lanetlendiğini savunan eserde ayrıca, Ayasofya'nın inşasından da bahsedildiği görülmüştür (Emecen, 2003: 200).

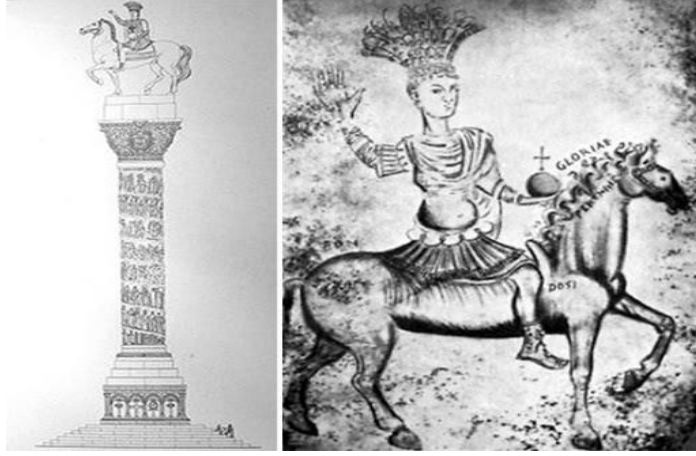
Öte yandan fetihten sonra ele alınan bazı eserlerde fethiye karşı bir yaklaşımın olduğu da tespit edilmiştir. Muhafız kesimlerce yazıldığı düşünülen bu eserlerde dini kaygılar ile şehir yağmalandıktan sonra lanetin ortadan kalkacağı düşüncesi hâkim olduğu anlaşılmaktadır (Emecen, 2003: 200).

Osmanoğulları'nın fetihten sonra daha da güçlenmesinden çekinen boy beylerinin fetihten önce sultan II. Mehmet ile bir görüşme yaptıklarını anlatan Saltukname adlı eser konuyu bize şöyle aktarmaktadır; Konstantinapol'un uğursuz olduğuna inan boy beyleri şehrin her dönemde yıkılmaya mahkûm olduğundan bahsetmiştir. Zamanla zina, fesat ve her türlü ahlaksızlığın yaygın hale geleceği bu şehirde, yerden kara suların akacağı, depremlerin kıyamet alameti olduğuna anlatmışlardır. Beylere göre Konstantiniyye veba yatağı olduğuna dair rivayetler vardır.

Tüm bu yaşanacak hadiselerin peygamber hadisiyle de haber verildiğini söyleyen boy beyleri, sultan II. Mehmet'ten şehri aldıktan sonra her yeri yıkmasını sadece Ayasofya'ya dokunmamasını istemiştir. Beyleri dinleyen Sultan II. Mehmet söylenenlere şu cevabı vermiştir: "*Hele fetih olsun nihayet biz yıkarız*" (Emecen, 2017: 56).

Yukarıda bahsettiğimiz örneklerden sonra son olarak hem Bizans hem Türkler için ortak bir hakimiyet simgesi olan Kızıl Elma kavramının fetih ve kıyamet ile olan ilişkisine değinelim; Türkler için Orta Asya'dan beri cihan hâkimiyetini işaret eden Kızıl Elma, savaşçı bir millet olan Türkler için, hangi yöne doğru giderlerse gitsinler, onlar için asıl hedef, Kızıl Elma'dır (Özdemir, 2008: 504). Benzer biçimde bir tasvir örneği Bizans'ın başkentinde de karşımıza çıkmaktadır. Ayasofya meydanında bulunan ve günümüze ulaşmamış olan örnekte İmparator I. Jüstinyanus at üzerinde elinde bir küre ile tasvir edilmiştir. Küre Bizans'ın gücünü temsil etmektedir. II. Mehmet şehri fetih etmeden önce çıkan bir rüzgâr sırasında bu kürenin uçtuğu ve bir daha yerine yerleştirilemediği rivayetler arasındadır. Hatta bu olay halk arasında şehrin günün birinde düşman eline geçeceğine işaret olarak yorumlanmıştır. Bizans halkının bu yüzden korku ve paniğe kapıldığı rivayet edilir (Hür, 2015).

Fakat bu rivayetin doğru olmadığı kızıl elmanın fetihten yüzyıllar önce kaybolduğu da iddia edilmiştir (Gökyay, 2002: 560).

Resim 4. (I. Justinianos Sütunu ve üzerindeki heykelin çizimi, 15. yüzyıl)

1.4 Konstantiniye'nin Nüfusu

Fetihten yaklaşık 20 yıl kadar önce 1435'te patlak veren veba salgını yüzünden şehir halkının çoğu hayatını kaybettiği anlaşılmıştır. Fetih sırasında şehre gelen ve Bizans ordusu için savaşan Jacopa Tataldi şehrin nüfusunu 30-36000 civarında olarak tahmin etmiştir. Andreadi Arnaldo ise 50.000 kişi ile en yüksek tahminde bulunmuştur. Alfons Maria Schneider, fetihten önceki nüfus 40-50.000 olarak tahmin etmiştir. Babinger'e göre 1437'de nüfus 40.000'dir. Fetih sırasında şehirde bulunanların verdiği rakamlar arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. O tarihte Galata'da bulunan ve Ankona konsolosu Benvenuto'nun, toplam Bizanslı sayısını 28.285 olarak verdiği bilinmektedir. Sonuç olarak fetihten önceki nüfusu, 40 ila 50.000 arasında kabul edilmektedir (Canbulat, 2019: 713).

2. Fetih ve Veba

*"Ya ben Şehri alırım ya da Şehir beni"
Fatih Sultan Mehmed*

Şehzade II. Mehmet, babası sultan Murad'ın vefat haberini aldıktan sonra, Manisa'dan Edirne'de bulunan payitahta doğru yola çıkmıştır. Osmanlı sınırları içindeki tüm falcı ve kâhinlerin (Osmanlı'da bilinen adıyla münecimler), şehzade Mehmet doğmadan önce bahtının açık olduğuna dair yorumlarda bulunmuş oldukları rivayet edilir. Aynı kâhinler, Şehzade Mehmet tahta çıktığı zaman kılıcı ile kazanacağı zaferlerin dünyada büyük değişimlere sebep olacağını haber vermişlerdir (Kritouvulos, 1995: 15).

1452 Şubatı'nda sultan II. Mehmet'in hükümdarlığı ile başlayan yeni dönem, Bizans İmparatorluğu ve Batı dünyasında herhangi bir huzursuzluğa neden olmamıştır. Haçlı ruhuna asıl cesaret veren Mehmet'in babası sultan Murat zamanında kısa bir süre tahta geçmiş olmasıdır. Mehmet'in günün birinde Bizans'ı yerle bir edecek komutan olduğu kimsenin aklına dahi gelmemiştir (Altan, 2017: 64). Yaklaşmakta olan tehlikeyi sadece bir kişi sezmiştir. O da Bizans İmparatoru, XI. Konstantinos'a en yakın isim olan Yeorgios Francis'dir. Nitekim Francis'in endişelenmekte çok da haksız olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır (Francis, 1995: 7).

Mehmet'in hayali Konstantinopol'e sahip olmaktır. Böylece doğunun ve batının tek hâkimi olacağına inanmaktadır. Hayalini bir an önce gerçekleştirmek isteyen sultan vakit kaybetmeden hazırlıklara başlanması emrini vermiştir. Sultan, öncelikle Frigya, Karaman ve Kilikya beyliğine topraklarını savaşmadan Osmanlı'ya teslim etmelerini teklifinde bulunmuş ve teklifi koşulsuz kabul görmüştür. Bizans imparatoru Konstantin'e şehri savaşmadan teslim etmesini teklif etmiştir. Fakat Bizans imparatoru, sultan Mehmet'in teklifini reddetmiştir (Kritouvulos, 1995: 18).

Gelişmeler üzerine fetih hazırlıkları evresine geçilmiştir. Sultan Mehmet, daha önce pek çok kez kuşatılan fakat alınamayan şehir için yapılan hazırlıklar ile bizzat kendisi ilgilenmiştir. Kısa bir keşif gezisinden sonra Boğazkesen hisarının inşası emrini vermiştir. Ayrıca şehrin surlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin de tespit edilmesini emretmiştir. Hisar dışında üç tane kale inşa edilmiş ve bu kaleler ağır silahlarla donatılmıştır. Osmanlıların boğazda inşa ettiği bu yapılar boğaza girmek isteyecek ve bu yolla Bizans'a gelecek yardımların da önü kesilmiş olacaktır (Kritouvulos, 1967: 23). Osmanlılar hazırlıklarını 1452 yılı sonlarına doğru tamamlamıştır. Aynı tarihlerde, sultan Mehmet için Meriç yakınlarında bir kasır inşa edildiği ve buranın sultanın ikamet ettiği bilinmektedir. Sultan fetih öncesi bir araya geldiği devlet büyükleri ve ümera ile yaptığı toplantıda mutlak zafer istediğinin altını çizmiştir. Sultan II. Mehmet fethi şüphe ile bakan paşaların olduğunu bilmektedir. Bu isimlerden biri kendisini yetiştiren lalası Çandarlı Halil Paşa'dır. Sultan çok güvendiği kumandalarına ve Rumeli beylerbeyliğine asker sevkiyatını emri vermiştir. Karadeniz sahillerinin de bir an önce alınması talimatını vermiştir. Bu bölgeler fetihten önce Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur (Kritouvulos, 1967: 43).

II. Mehmet, Zağnos Paşa ve askerlerine Galata ile Haliç kapısına kadar olan kısmi kontrol altına alınması görevini vermiştir. Rumeli valisi Karaca Bey, Tekfur Sarayından Eğri kapıya kadar olan kesimin alınmasından sorumluydu. Serdar Mahmut Altınkapı'dan Karadeniz'e kadar olan kesimde görevlendirilmiştir. Padişahın en yakınında Enderun'u Hümayun, yeniçeriler, kemankeş ve yaverleri sıralanmıştı (Kritouvulos, 1967: 59).

Şehrin surlarının yakınında hendek kazan lağımclar da buradan şehre girişi sağlamakla görevlendirilmiştir. Osmanlı ordusu 300.000 askerden oluşmaktadır (Kritouvulos, 1967: 51). Kara ordusunun izleyeceği rotanın belirlenmesinden sonra, Osmanlı donanmasının görevi de belirlenmiştir. Gelibolu'dan gelen Amiral Baltaoğlu, Bizans askeri tarafından Haliç'in ağzını kapatan ve 43 stadion (Antik Yunanda kullanılan uzunluk birimidir. Metrik sistemde 185.4 metreye karşılık gelir) uzunluğundaki zinciri kırmak ve Bizans donanmasını etkisiz hale getirmekle görevlendirilmiştir (Kritouvulos, 1967: 66). Her ihtimali düşünen Sultan II. Mehmed şehri karadan ve denizden zorlamakta kararlıdır. Tersanede 30 ve 50 çift kürekli süratli hafif gemiler inşa edilmiş ve Gelibolu'da tamamlanan 350 parçalık donanma fetih için yola çıkmıştır (Kritouvulos, 1967: 51).

Sultan Mehmet'in Asomoton Köyü (günümüzde Bebek semti)'nde yaptığı hazırlıklar, Bizans'ın yorgun başkentinde panik ve korkuya sebep olmuştur. Dukas bu korku yüzünden, halkın günlerini dua ederek geçirdiğinden bahsetmiştir (Altan, 2017: 65). Herkes şehrin ne zaman kuşatılacağını ve savaşın ne zaman başlayacağını beklemeye başlamıştır. Bizanslı kâhinler ve din adamları halkı telkin etmeye çalışmışsa da çok başarılı olduklarını söylemek mümkün değildir. Öte yandan Bizans imparatoru da tıpkı Osmanlı sultanı gibi hazırlıklara başlamıştır. Mora'dan asker ve buğday talep etmiştir. Ayrıca Papalık ve İtalya'dan da askeri destek istemiştir (Kritouvulos, 1967: 45). İmparator Konstantinos, küçük gemi ve kayıklar ile Haliç'in gemilere kapattırılmıştır. Tesadüfen limanda bulunan 6 Venedik gemisi de Osmanlı tehlikesi bitene kadar Haliç'te demirli kalmaya ikna edilmiştir. Bizans ordusunda savaşmak için soylu ve profesyonel asker çağrılmıştır (Kritouvulos, 1967: 54).

Kuşatma başlamadan önce imparatora şehri teslim etmesi teklif edilmiş fakat imparator kabul etmemiştir. 6 Nisan 1453 sultan kuşatmanın başlaması emrini vermiştir. II. Mehmet ordugâhını şehrin Romanus kapısının önüne kurulmuştur (Altan, 2017: 66).

Kuşatma sırasında şehrin içerisinde olanları Francis şöyle aktarmıştır:

"Sultan gelmeden önce bile kaleler ve şehrin içinde köylere ve tarlalara yayılmış insanlar vardı. Düşman ani bir baskın yaptı insanlar kaçmak isterken veba salgını yüzünden tedavi edilemeyerek ölmüştür" (Francis, 1995: 32).

Tıpkı Francis gibi Kritovoulos'ta yaşanan veba salgını şöyle anlatmıştır:

"(Veba) Büyük Konstantinopolis şehrine de girdi. Orada ne inanılmaz acılar yaşandığını söylemeye bile lüzum yoktur, daha önce işitilmemiş ve dayanılmaz şeylerdir. Günde 600'den fazla insan ölüyordu. Bu rakam hayatta kalanların gömebileceğinden daha büyüktü çünkü hayatta kalanların sayısı ölenlerden daha azdı. Bazıları veba korkusundan kaçtılar ve bir daha geri dönmediler. Hastalarını bakımsız ölümlerini açıkta koydular. Şehrin sakinleri hem yurttaşları hem de yabancılar şehri boşalttı. Şehirde insan kalmamış gibiydi. Bunların bir kısmı hastalıktan ölmüş ya da ölüyordu, diğerleri de dediğim gibi evlerini terk edip kaçıyordu. Başkalarıysa sanki ölmeye yazgılıymış sanki ölmeye yazgılıymış gibi evlerine kapanıyorlardı. Büyük bir umutsuzluk ve dayanılmaz bir acı vardı. Her yerden hıçkırıklar ve ağlıtlar işitiliyordu. Çaresizlik ve umutsuzluk bütün ruhları ele geçirmiştir" (Costasvd, 2011: 198).

Şehrin surları Urban ustanın yaptığı devasa toplar ile 12 Nisan'a kadar dövülmüştür. Osmanlı topçusu sonunda surlarda bir gedik açmıştır (Altan, 2017: 67). Bizans imparatoru surların desteklenmesi ve tamir edilmesi emrini vermiş olsa da bu nafi bir çabadır. Çünkü bu sırada yeniçeriler aniden taarruza geçmiştir (Kritouvulos, 1995: 66).

Karada zafere giden bir ordu tablosu çizen Osmanlılar, aynı başarıyı denizde henüz yakalamamıştı. Bizans donanması bir türlü mağlup edilemedi. Sultanın donanması geri çekilmek zorunda kalmıştır. Boğazda yaşanan bu zafer, Papalığın Konstantinapol'e yardım için gönderdiği üç geminin ufukta belirlenmesi ile katlanan bir sevince dönüşmüştür. Ayrıca takviye gelecek olan 30 geminin de yolda olduğu haberini alan imparator iyice keyiflenmiştir (Kritouvulos, 1967: 80). II. Mehmet savaşın seyrini değiştiren bir karar ile zafer için gemilerini karadan Haliç'e sokma kararı almıştır. Ani bir baskın ile Bizans gemilerini etkisiz hale getiren leventlerin zafer haberini alan

sultan II. Mehmet ordusuna son defa saldırı emrini vermiştir. Yeniçeriler şehre girerken Bizans imparatoru Konstantin'in ve tüm komutanlarının da öldüğü anlaşılmıştır (Kritououlos, 1995: 97). Ayrıca erkek, kadın, çocuk ve yabancılardan oluşan 4000 kişi vefat etmiş 50.000 kişi esir alınmıştır. Bizans ordusunda 500 askerin öldüğü tespit edilmiştir (Kritououlos, 1967: 97).

29 Mayıs 1453'te şehrin Osmanlılar fethinden sonra da devam eden veba salgınları yüzünden nüfusunun tarihindeki en düşük seviyeye inmiştir (Yaklaşık 50.000). Öte yanda fetihten sonra İstanbul'da iskânın ve nüfusun artması için çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Şehre doğru yaşanan yoğun göç, ticaret ve mahallerinin kurulması ile yavaş yavaş artmaya başlayan nüfus istenilen seviyeye ulaşmadan yeni bir veba salgını 1467'de patlak vermiştir. 1467'de yaşanan bu salgın yaz sıcağında o kadar çok ölüme neden olmuştur ki; İstanbul halkı cenazeleri nereye defin edeceği konusunda zorluk yaşamıştır. Hastalanmaktan korkan halk, hasta yakınlarının yanına bile gitmemiştir. Evlerinde tek başlarına ölümü bekleyen bu kurbanların çoğunun cenazesi günler sonra bulunabilmiştir. 15. yüzyılda ve Oruç Bey tarafından kaleme alınan kronikte, bu bubonik salgından bahsettiği görülmektedir. Oruç Bey, II. Mehmet'in Arnavutluk üzerine çıktığı sefer sırasında patlak veren salgın yüzünden Filibe'de kaldığı ve İstanbul'a dönmediğinden bahsetmiştir. 1467'deki bu salgın Osmanlı kaynaklarına "*Taun-ı Ekber*" (büyük bubonik salgın) olarak geçmiştir. Oruç Bey'in yansıra Bizanslı tarihçiler, Francis ve Kritououlos'un kendi eserlerinde bu salgından bahsetmiş olduğu görülür. 1467 salgını, İstanbul dışında Gelibolu ve Edirne'yi de etkisi altına almıştır (Lowry, 2003: 107). Dönemin ünlü seyyahı Evliya Çelebi ise tılsımlı ve dört köşe bir sütunun yıkılmasından sonra veba yaşandığını hakkında rivayetler olduğunu seyahatnamesine yazmıştır (Yıldırım, 2010: 113).

Fatih Sultan Mehmet'ten sonra tahta geçen padişahlar zamanında da veba salgınları devam etmiştir. Örneğin, Sultan II. Selim devrinde yaşanan salgında 3000 kişinin ölmesi üzerine, sultan halkın Ayasofya'da toplaması emrini kararverdiğini Evliya Çelebi Seyahatnamesi dâhil pek çok kaynakta karşımıza çıktığını görüyoruz. 1562'de yaşanan salgında günde 500 kişinin ölmüştür. 1568 'de yaşanan salgın yüzünden kadıdan alınan fetva ile vebalı hastalar İstanbul dışına sürgün edilmiştir. İstanbul'da 1637 ve 1655'te yaşanan "*Büyük Taun*"un ardından, 1778'de yaşanan veba salgını sırasında dakikada 29 kişinin öldüğü kayıtlara geçmiştir. Aynı yıl görülen iki

büyük salgın kent tarihine "Taun-ı Cesim, Veba-i Azim" olarak geçmiştir (Yıldırım, 2010: 114).

Yukarıda saydığımız bütün bu veba salgınları ne yazık ki Osmanlı başkentinin son vakaları olarak geçememiştir. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, Balkanlar'dan gelen vatandaşları, cepheden dönen askerleri, Mondros Mütarekesinden sonra boğaza demirleyen onlarca gemi gibi sebeplerden 1920'ye kadar, belirli aralıklarla veba salgını yaşamıştır (Yıldırım, 2010: 114).

SONUÇ

Bu makale, 29 Mayıs 1453 tarihinden itibaren artık Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'un fethi sırasında şehirde yaşanan veba salgını hedef alarak söz konusu salgının şehir üzerindeki etkisine değinmiştir. Veba, fareler veya farelerin üzerinde yaşayan pirelerin insanları ısırması sonucunda meydana gelen son derece bulaşıcı bir hastalıktır. Öte yandan İstanbul tarihinde veba ilk kez M.Ö 541'de İmparator Jüstinyen döneminde görülmekle beraber bu ilk salgın şehir tarihinde görülen ne ilk ne son salgın olarak kalmıştır. Ortaçağ Avrupa'sını etkisi altına alan Kara Ölüm'ün Cenevizli ticaret gemileriyle Konstantinapol'e ulaştığı bilinmektedir. Fetih'ten önce kuşatma sırasında şehre gıda giremediği gibi, yaşanan temiz su sıkıntısının da vebaya davetiye çıkardığı anlaşılmaktadır. Kuşatma sırasında insanlar vebadan ölenleri gömmeden şehirden kaçmıştır. Kaçamayanların salgın veya savaş sırasında hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. Hiç şüphesizdir ki bu durum zaten kaybedilmiş bir şehrin sakini olan insanlar üzerinde ruhsal çöküntülere sebebiyet vermiş olmalıdır. İstanbul'un fethinden sonra, Fatih'in Arnavutluk seferine çıktığı dönemde yeniden başlayan veba salgını nedeniyle sultanın Dobruca yakınlarında kaldığı ve aylar sonra başkente döndüğü bilinmektedir. İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edildiği döneme kadar görülmeye devam eden veba ile mücadele yüzyıllar sonrasında tıp alanında kaydedilen gelişmelere paralel olarak gelişme gösterdiği için fetih 1453 sırasında yaşanan ölümlerin önüne geçilememiştir.

KAYNAKÇA

Akbaba, G. (1999). Bir Salgının Öyküsü. *Bilim ve Teknik Dergisi Nisan*, 98-101.

Altan, E. (2017). İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşananlar ve Psikolojik Durum. *Tarih Dergisi* 66, 64-76.

Balcı, İ. (2014). İstanbul'un Fethine İlişkin Hadis Rivayetlerine Farklı Bir Yaklaşım. *Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu, II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyum Bildiriler (27-29 Mayıs)*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayını, 859-889.

Canbulat, İ. (2019). Fetih Sonrası İstanbul'un İskânı Değişen Şehirli ve Evini 1455-1471 Kaynakları Üzerinden Okumak. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9(2)*, 706-740.

Çalışkan, A. & Eyicil, A. (2019). 18. Yüzyıl ve 19. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 19(18)*, 1289-1320.

Emecen, F. (2017). Fetih ve Kıyamet 1453, İstanbul: Timaş Yayınları.

Emecen, F. (2003). Lanetli Şehir Düştü: İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXII*, 191-205.

Francis, Y. (2002). *Şehir Düştü! Bizanslı Tarihçi Francis'den İstanbul'un Fethi*. (Çev.). Kriton Dinçmen, İstanbul: Scala Yayınları.

Genç, Ö. (2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri. *Tarih Okulu Dergisi X*, 123-150.

Gökhan, İ. (2007). Barsbay Döneminde Mısırdaki Beşeri Olayların ve Doğal Felaketlerin İktisadi Hayat Üzerindeki (1422-1438). *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi 5(1)*, 15-49.

Gökyay, O. Ş. (2002). Kızıl Elma. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt: 25, 559-561), İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Hür, A. (2015). Kızıl Elma Nedir, Neresidir? içinde Radikal Gazetesi, 13.12.2015. Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/kizil-elma-nedir-neresidir-1491607/> Erişim tarihi: 25.04.2020.

Kritovulos, M. (1967). *İstanbul'un Fethi*. (Çev.). Karolidi, Muzaffer Gökman, İstanbul: Akşam Kitap Kulübü.

Lowry, W. H. (2003). Pushing to Stone Uphill the Impact of Bubonic Plaque on Ottoman Urban Society in the Fifteenth and Sixteenth Century. *The Journal of Ottoman Studies - Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXIII*, 93-132.

Marien, G. (2009). The Black Death in Early Ottoman Territories: 1347-1550. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara.

Nikiforuk, A. (2010). *Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Norwich, J. J. (2013). *Bizans, Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS. 1082-1453)*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Özdemir, F. (2008). Kızıl Elmayı Arayan Üç Yazar: Ö. Seyfettin - Z. Gökalp - R. Ş. Yeşim. *Turkish Studies, International Periodical for Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5*, 504-515.

Sarıbaş, S. (2019). Biyolojik Silahlar, Maria Fiaroto'nun Şifacı Romanında Veba Hastalığını Biyolojik Silah Olarak Kurgulaması Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi - JSHSR Journal of Social and Humanities Sciences Research 6(39)*, 1854-1863.

Tsiamis, C. & Poulakou-Rebelakou E. vd., (2011). Epidemic Waves of the Black Death in the Byzantine Empire (1347-1453 AD) In *Le Infezion Il Mediana Rivista Periodica Di Eziologia, Epidemiologia Diagnostica, Clinaca*, Erişim adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22037442/> Erişim tarihi: 24.06.2020.

Uyar, M. & Kılıç, Y. (2017). Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi - Journal of Turkish World Studies 17/2*, 163-181.

Varlık, N. (2011). Taun. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt: 40, 175-177), İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Varlık, N. (2015). İstanbul'da Veba Salgınları, Antikçağdan XXI. Yüzyıla. *Büyük İstanbul Tarihi Toplum CIV*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, 146-151.

Yerasimos, S. (1993). *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, N. (2010). *Afetlerin Gölgesinde İstanbul, Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler* içinde (Ed.). Said Öztürk, İstanbul: İstanbul Kültür A.Ş., 109-184.

Veba. TDK Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 07.04.2020.

Mahşerin Dört Atlısı: <https://10layn.com/mahserin-dort-atlisi/> Erişim Tarihi: 12.04.2020